

BIBLICKÁ INTERPRETACE PO ZAČÁTKU 21. STOLETÍ: STAV A VIZE*

JAROSLAV BROŽ

ABSTRAKT

Článek nabízí přehled stavu metod biblického bádání na počátku 21. století. Po krátkém dějinném úvodu jsou uváděny faktory, které měly vliv na dnešní pozitivní přijímání metodologického pluralismu. Přesto základem biblické interpretace zůstává historicko-kritická metoda jako kombinace diachronního a synchronního přístupu k starověkým textům, která došla oproti svým počátkům určité inovace. Velké rozšíření dnes zaznamenávají tzv. interpretační přístupy, které nejsou metodou ve vlastním smyslu, ale hledisky dílčích zájmů, která čtenáře vedou k pochopení a aktualizaci textu. Většina přístupů má jako společného jmenovatele silnou orientaci na úlohu čtenáře v interpretačním procesu. Z hlediska hermeneutického je žádoucí nahlížet text jako otevřenou veličinu umožňující stále nové výklady.

Klíčová slova

interpretace Bible, hermeneutika, diachronie, synchronie, historická kritika, biblická teologie

1. Úvod

Bylo by domyšlivostí a sebezpreceňováním chtít v jednom článku zachytit třeba jen letmo stav výkladu biblických textů v současné době. Ale ještě pošetilejší by bylo chtít alespoň hypoteticky načrtnout cestu, kterou se bude biblická věda v nejbližších desetiletích ubírat. A přece je třeba takové články psát. Jsou příležitostí k reflexi přístupů k oněm starověkým posvátným textům v současné době, kdy věřící židé a křesťané stále pevně věří a zakoušejí, že skrze svatá Písma mluví živý Bůh

* Tato studie je výsledkem badatelské činnosti podporované Grantovou agenturou České republiky v rámci grantu GA ČR P401/12/G168 „Historie a interpretace Bible“.

do přítomné doby a situace. Nemění se texty, ale mění se způsob, jak se jich dotazovat. To je vlastně výstižná definice metody: umět klást textu otázky. Aby se toto pojednání nerozplynulo v neurčité všeobecnosti, což při takové šíři tématu vždy reálně hrozí, je žádoucí na začátku učinit rádná a přísná omezení a vymezení, v nichž se bude pojednání bezpečně pohybovat.

Předně musí být jasné, že půjde pouze o přístup k Bibli coby akademickou disciplínou. Vedle ní lze totiž uvažovat také o různých evangelizačních a pastoračních přístupech a o způsobech duchovního čtení a rozjímání textů Písma svatého. Ne že by v univerzitním prostředí neměly místo. Zabývat se jimi však náleží jiným odvětvím teologie, která na biblických bádáních staví coby na spolehlivém základě, jak požaduje mimo jiné II. vatikánský koncil, aby „studium Písma svatého [bylo] duší posvátné teologie“ (DV 24).

Dále je třeba předeslat, že tento článek nemůže být vyčerpávajícím přehledem, tím méně výkladem všech dnes existujících metod a přístupů k biblickým textům. Už jen jejich samotný seznam s krátkou charakteristikou by vyčerpал rozsah tohoto pojednání. Zájemci o jejich hlubší studium jsou odkázáni na recentní encyklopedie a slovníky.¹

2. Kritické studium Bible jako vědecká disciplína

Snad je vhodné stručně připomenout, že kritické studium Bible v moderním smyslu je poměrně mladou disciplínou. Její počátky lze klást do doby osvícenství v 18. a na začátku 19. století. Zpočátku se zaměřovalo na historickou pravdivost Bible a kritiku pramenů, která se pokoušela rozlišit různé textové vrstvy a rozpoznat jejich různé autory. Biblické bádání se ubírá tímto směrem až do 20. století, a to za pomoci rozvíjející se archeologie a stále narůstajícího epigrafického materiálu a později ještě sociologického a antropologického výzkumu. Mezi metodologické postupy tzv. historické kritiky raného 20. století se úspěšně zařadila „Formgeschichte“, spojená zejména se jménem Hermanna Gunkela, podtrhující význam studia ústních tradic a charakteristického prostředí, v nichž se utvářely, se zvláštním akcentem na izraelský kult. Prolínáním studia/kritiky pramenů a kritiky forem se profilovalo studijní pole historie a kritika tradic a kritika redakce.

¹ Např. Steven L. McKenzie (ed.). *The Oxford Encyclopedia of Biblical Interpretation*. 1.–2. sv. Oxford: Oxford University Press 2013.

Tyto základní komponenty dnes už klasické historicko-kritické metody představují základní a povinnou pracovní výbavu každého interpreta biblických textů až do začátku 70. let 20. století.

Ale už koncem 60. let se začíná probouzet nesouhlas s přílišným akcentem na studium pouze historických aspektů textů, zapříčiněným důsledným uplatňováním historicko-kritické metody, což mělo za následek přehlížení literárních a estetických stránek Bible. Za počáteční krok této metodologické revoluce je považována předsednická přednáška Jamese Muilenburga na konferenci Society of Biblical Literature v roce 1968, doporučující zabývat se biblickou literaturou jako literaturou za pomoci nástrojů, jakým je „rétorická kritika“.² Není bez zajímavosti, že mezi katolickými biblisty šel brzy touto cestou například španělský jezuita Luis Alonso Schökel, který celá desetiletí pedagogicky a vědecky působil na římském Papežském biblickém institutu. Z anglicky píšících autorů jsou známí jako průkopníci tzv. „kanonického přístupu“, přemostujícího bádání historické a literární, James Sanders a Brevard S. Childs.

Z jejich prací vyrostla koncem 70. a během 80. let 20. století celá plejáda nových přístupů k biblickému textu, inspirovaných novými experimenty v oblasti literární teorie a filozofické hermeneutiky. K Bibli jako literatuře upoutala pozornost mnohých díla takových autorů, jako byl Northrop Frye³ nebo Stephen Prickett.⁴ K filozoficky vlivným směrům patřil v té době strukturalismus, dekonstruktivismus a post-strukturalismus. Literární teorie přinesla kromě už zmíněné rétorické kritiky ještě naratologii neboli narativní analýzu/kritiku a „čtenářsky orientovanou teorii“ (výstižněji anglicky „reader-response criticism“).

Osmdesátá léta jsou asi nejvíc příznačná tím, že v biblických metodách nepřinesla nic převratného, ale obohatila bádání o mnoho nových přístupů. Zatímco biblické metody jsou spojeny s poměrně exaktně definovanými pracovními výkladovými postupy založenými na kritickém principu, přístupy bývají svou povahou po-kritické a ideologické. Mezi nimi dominuje přístup feministický, sociálně ekonomický

² Publikována: James Muilenburg. Form Criticism and Beyond. *Journal of Biblical Literature* 88 (1969), s. 1–18.

³ Northrop Frye. *The Great Code: The Bible and Literature*. New York: Harcourt Brace Javanovich 1982 (český překlad Velký kód. Bible a literatura. Přel. Sylva Ficová – Alena Přibáňová. Brno: Host 2000).

⁴ Stephen Prickett. *Words and the Word: Language, Poetics and Biblical Interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press 1986.

a etnický (afroamerický, hispánský), v latinskoamerickém prostředí se ještě výrazně profiloval přístup z hlediska teologie osvobození. Tento metodologický boom, který způsobil, že někteří v obrovské pluralitě přístupů k biblickému textu nespatořovali obohacení, ale chaotické ztrácení se, motivoval v katolickém prostředí iniciativu, jejímž výsledkem bylo publikování dokumentu Papežské biblické komise *Výklad Bible v církvi* (1993).⁵ Pro svou jasnost a pedagogický styl zůstává dosud dobrou orientující pomůckou.

3. Současný kladný přístup k metodické pluralitě

Oproti hegemonii historicko-kritické metody, kterou se vyznačuje biblické bádání po většinu minulého století, se dnes setkáváme při výkladu Bible se stále rostoucí pluralitou metod a přístupů. V posledních desetiletích 20. století bývalo řešeno napětí mezi tzv. „diachronním“ a „synchronním“ přístupem. K prvnímu přístupu lze s určitou mírou zjednodušení přiřadit všechny kroky historicko-kritické metody, které usilují o výklad textu objasněním procesu jeho vznikání. Druhý přístup – „synchronní“ – nechce brát zřetel na evoluci textu s argumentem, že mu lze rozumět v té podobě, v jaké byl autorem – posledním redaktorem – definitivně uzavřen a začal být předáván v již neměnné podobě. Tato principiální neměnnost textu postuluje jeho výpovědní soběstačnost a vytváří z textu a implicitního autora a implicitního čtenáře samostatný svět, nezávislý na dějinné realitě, pokud tato není v textu explicitně vyjádřena.

Třebaže napětí mezi oběma přístupy bylo a dodnes někdy je vnímáno jako nesmiřitelné, začíná převládat náhled, že je mezi nimi možná interakce, která je pro interpretaci textů obohacující. Toto rostoucí kladné oceňování metodické rozličnosti je dáno alespoň třemi činiteli.⁶

3.1 Interdisciplinární spolupráce

Prvním z nich je přijetí interdisciplinární spolupráce v rámci biblických oborů a aplikace přístupů za pomoci dalších vědních odvětví. Koncem 19. století bylo například zcela ojedinělým jevem, když se Adolf Deissmann pokusil rozlišovat novozákonní listy na epištoly

⁵ Papežská biblická komise. *Výklad Bible v církvi*. 2. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 2007.

⁶ Viz McKenzie. *The Oxford Encyclopedia*, s. xvi–xvii.

(*Epistel*) a dopisy (*Brief*).⁷ Dnes už je běžné, že při studiu epistolárních a dalších novozákonních textů využíváme bohatých poznatků ze studia řeckého a římského písemnictví. Nesmělost biblických badatelů zpočátku vedla k tomu, že jejich spolupráce s příbuznými obory byla jednostranná; jejich poznatky aplikovali na biblický materiál pasivně. Teprve později vstoupili s větším sebevědomím do skutečného dialogu a vzájemné spolupráce, včetně bádání na poli literární teorie nebo filozofické hermeneutiky či společenských věd, jakými jsou antropologie, kulturní studie, lingvistika a psychologie. Také tradiční biblické vědní obory doznaly obrovské proměny, včetně textové kritiky a kritiky pramenů. Dřívější hypotézy se mnohdy ukázaly jako naivní a zjednodušující. Například teorie o vzniku Pentateuchu nebo novozákonních evangelíí byly silně podmíněny novověkým evropským ideálem literární práce, což omezovalo jejich plauzibilitu. Bádání na poli orientálního prostředí ústní tradice a folklorní studie přispívají významně k lepšímu pochopení literární tvorby starověkého Blízkého Východu a řeckého a římského světa.

Obohacením jsou bezesporu i v nedávné době prezentované přístupy, jako je například „performance criticism“ a mimetická kritika („mimetic criticism“). „Performance criticism“, obor vzniklý asi před třiceti lety, se snaží objasnit, jak k utváření, představování, předávání a přijímání biblických tradic přispělo prostředí mluvené jazykové kultury a veřejné provádění jejích útvarů.⁸ Příkladem takového přístupu je studium kompozice Markova evangelia, u něhož se tradičně předpokládá, že evangelista svou knihu sepisoval jako literární dílo za použití různých pramenů, s nimiž zacházel výběrově a kriticky, analogicky k novověké literární tvorbě. Oproti tomu například Antoinette Clark Wire argumentuje, že nejstarší kanonické evangelium bylo sestaveno tím, že bylo veřejně prováděno, protože dokládá techniky skládání a spojování příběhů typické pro ústní tradici.⁹ Druhý

⁷ Adolf Deissmann. *Bibelstudien. Beiträge, zumeist aus den Papyri und Inschriften, zur Geschichte der Sprache, des Schrifttums und der Religion des hellenistischen Judentums und des Urchristentums*. Marburg 1895.

⁸ Srov. Kelly R. Iverson. Performance Criticism. In: McKenzie (ed.). *The Oxford Encyclopedia*. 2. sv. Oxford: Oxford University Press 2013, s. 97–105. Průkopnickým dílem tohoto přístupu je Werner H. Kelber. *The Oral and the Written Gospel: The Hermeneutics of Speaking and Writing in the Synoptic Tradition, Mark, Paul, and Q*. Philadelphia: Fortress 1985.

⁹ Antoinette Clark Wire. *The Case for Mark Composed in Performance*. Biblical Performance Criticism Book 3. Eugene, Oregon: Cascade Books 2011.

z uvedených přístupů, mimetická kritika¹⁰ nazvaná podle řeckého slova *mimesis* („napodobování“), se pokouší zjišťovat, zda pozdější texty použily nějaký z dříve vzniklých textů jako svůj vzor. Starověký svět, ve kterém byl takový způsob tvorby rozšířen, je naší mentalitě vzdálený zřejmě víc, než si dokážeme připustit. Jako příklad „napodobování“ v Novém zákoně lze uvést dva texty. V epizodě o vzkříšení syna vdovy v Naím (Lk 7,11–17) vidí zastánci tohoto přístupu inspiraci příběhem o proroku Eliášovi z 1 Král 17,9–24. Nejjasnějším důkazem mimetického přístupu je prý stejná závěrečná věta v obou příbězích: „a dal ho jeho matce“, která se nevyskytuje nikde jinde ani v Novém zákoně, ani v Septuagintě. Druhým příkladem je příběh o vzkříšení mladíka Eutycha, který během Pavlova nočního kázání v Troadě zemřel pádem z okna (Sk 20,7–12). Nabízí se kontrastní srovnání tohoto chlapce s Elpénórem z Homérovy Odysseje, který opilý spadl ze střechy, zabil se a odešel do Hádu.¹¹ Zatímco tento mnohem starší mytický vzor je za svítání pohřben, jeho mladší dvojník ze Skutků je jeho šťastným protějškem, kterého – také za svítání – přivedou živého.¹² Je třeba poznamenat, že většina biblistů je schopna přijmout cílenou podobnost mezi starozákonními a novozákonními příběhy a postavami, ale vůči záměrné mimetické literární strategii ve vztahu k řecké a římské literatuře projevují mnozí rezervovaný odstup.

Postmoderní přístupy k biblickému textu se také někdy znovu vrací ke starším metodám, ale orientují je v souladu se současnou mentalitou. Tak lze například evidovat obnovený zájem o psychologický přístup (angl. „psychological criticism“ nebo širěji „psychological biblical interpretation“).¹³ Ten lze diferencovat podle známého obecného interpretačního schématu „svět za textem – svět textu – svět před textem“. První dimenze souvisí s rekonstrukcí dějinné reality ležící hlouběji, než je samo literární dílo. Jako příklad lze uvést třeba pokusy o sestavení psychologického portréту proroka Ezechiela¹⁴ nebo

¹⁰ Srov. Dennis R. MacDonald. *Mimesis Criticism*. In: McKenzie (ed.). *The Oxford Encyclopedia*. 2. sv. Oxford: Oxford University Press 2013, s. 18–26.

¹¹ Homér. *Odyssea*, 10.552–560.

¹² Viz Dennis R. MacDonald. *Does the New Testament Imitate Homer? Four Cases from the Acts of the Apostles*. New Haven: Yale University Press 2003.

¹³ Srov. D. Andrew Kille. *Psychological Biblical Interpretation*. In: McKenzie (ed.). *The Oxford Encyclopedia*. 2. sv. Oxford: Oxford University Press 2013, s. 149–157.

¹⁴ David J. Halperin. *Seeking Ezechiel: Text and Psychology*. University Park: Pennsylvania State University Press 1993.

apoštola Pavla,¹⁵ přestože musí být jasné, že biblický text není v první řadě sondou do duše a psychiky jednajících osob. Druhá oblast – „svět textu“ – umožňuje pozorovat biblické postavy tak, jak je představuje sám autor textu. Jejich svět odráží bohaté rodinné vztahy, zobrazuje konflikty jednotlivců se společnostmi, různé společenské tlaky, obranné mechanismy a psychologický rozvoj osobnosti. Při jejich zkoumání je ale třeba dbát na to, že tato hlediska spolu s kognitivními a emočními psychologickými zkušenostmi a intence lidského rozhodování a jednání nejsou popisovány moderní psychologickou terminologií, ale biblickým jazykem. Jedinečnou biblickou postavou je v tomto ohledu bezesporu Ježíš z Nazaretu. Po mnoha předchozích studiích uvedme recentní dílo van Osovo,¹⁶ které představuje na tomto poli kvantitativní skok. Nepátrá po kořenech Ježíšovy psychologie v jeho dětství, nýbrž se soustředí na zkoumání Ježíšova vlivu na vznik raného křesťanství. Uplatňuje přitom teorii citové vazby („attachment theory“), teorii racionální volby, antropologické psychologie a teorie rolí. A konečně „světem před textem“ jsou současní nebo jacíkoli čtenáři, na jejichž psychiku a vnitřní život obecně biblický text působí, a to jak na jednotlivce, tak na celé komunity. Na tomto poli lze evidovat jak patologickou, tak terapeutickou recepci biblického textu.

Novým návratem k historickým rekonstrukcím skutečností skrytých za textem se vyznačuje „nový historicismus“.¹⁷ Ten pěstuje mimo jiné vnímavost vůči okrajovým okolnostem, které text nezdůrazňuje, ale předpokládá je. Protože dějiny jsou vždycky psány z určitého hlediska, čímž jsou jejich ostatní aspekty potlačeny, chce tento interpretační směr upozornit i na jiné perspektivy, které text některými svými prvky předpokládá. Tak například v epizodě o návštěvě tří tajemných poutníků u Abraháma (Gn 18,1–16), která je v celém abrahámovském cyklu klíčová, se nový historicismus například zaměří na hledání v textu nezodpovězené otázky: „Proč se Sára smála?“ V pojednání o Šalomounově obchodování s týrským králem Chíramem je možno zabývat se tím, jak se asi cítili obyvatelé galilejských měst, které Šalomoun vyměnil za cypřišové dřevo a zlato (1 Král 9,10–14). Ve sporech králů

¹⁵ Richard Rubenstein. *My Brother Paul*. New York: Harper & Row 1972; Robin Scroggs. *Paul for a New Day*. Philadelphia: Fortress 1977.

¹⁶ Viz Bas van Os. *Psychological Analyses and the Historical Jesus: New Ways to Explore Christian Origins*. Library of New Testament Studies. London: T & T Clark 2011.

¹⁷ Viz Gina Hens-Piazza. New Historicism. In: McKenzie (ed.). *The Oxford Encyclopedia*. 2. sv. Oxford: Oxford University Press 2013, s. 47–53.

s proroky se nový historicismus nezabývá jen protagonisty vyprávění, ale zkoumá také situaci služebníků, dívek, lidí ze zástupu nebo dětí, o kterých se biblický autor sotva zmíní.

Několik uvedených příkladů mělo ukázat, že rozvíjením mezioborové spolupráce předchází biblické bádání tomu, že se nedostane do akademické izolace, ale zůstane vitálním prostředím podobným tomu, v němž samy biblické texty vznikaly.

3.2 Vliv globalizace

Druhým činitelem podporujícím metodologickou pluralitu je globalizace. Díky technologickému pokroku je dnes víc než kdykoli předtím možno slyšet hlasy z oblastí mimo tradiční kulturní svět západní Evropy a severní Ameriky. Je potěšující, že právě v zemích tzv. třetího světa se projevuje enormní zájem o studium Bible a řešení palčivých místních i globálních problémů v jejím světle. Do biblické interpretace tak vstupují přístupy související s řešením ekologických problémů („ecocriticism“), s novým společenským uspořádáním v někdejších koloniálních zemích („postcolonial biblical interpretation“), se snahou uvést biblické principy spravedlnosti do ekonomických systémů nebo se zaměřením na třídní rozdělení společnosti a na témata s tím související („class criticism“). Třebaže tyto a další podobné přístupy přesahují klasické vymezení biblické exegeze jakožto akademicky profilované metodologie, mají svůj význam v tom, že ukazují na Bibli jako na stále živý a účinný pramen orientace pro jedince i pro společnost.

3.3 Úloha čtenáře

A konečně třetím významným současným faktorem, který stimuluje rozvoj současné biblistiky, je silný akcent na úlohu čtenáře v procesu interpretace. V současnosti mají interpretační přístupy svou svébytnost nejen na základě kontinentální nebo národnosti příslušnosti. Pozitivně se oceňují také nové interpretace určované etnickou nebo genderovou příslušností, sexuální orientací, fyzickým stavem jedince nebo kombinací více činitelů. Tyto a další podobné přístupy nelze považovat za „metody“ ve vlastním smyslu. Vyjadřují však citlivost vůči osobním i společenským okolnostem čtenáře („situatedness“) a podtrhují jejich aktivní vliv v procesu porozumění biblickým textům. Pokud tyto tendence vstupují do akademického světa, přispívají tím k proměně biblistiky jako vědeckého oboru. Místo dřívějšího pojetí blízkého

přírodovědecké *Wissenschaft* jsou biblická studia stále víc nahlížena jako humanitní obor („humanities“).

4. Historicko-kritická metoda a její inovace

Přes inovativní snahy nových interpretačních trendů zůstává nezbytným základem studia Bible historicko-kritická metoda doplněná o některé synchronní aspekty zkoumání textu, jako je narativní a rétorická analýza. Po vymanění se z počáteční naivity, z přehnaných ideologických předporozumění a z touhy jednou dílčí metodou řešit většinu otázek textu se nyní dospívá k integraci jednotlivých metodických kroků do holistického pohledu na biblický text, a to jak v rámci jednotlivých spisů, tak Bible jako celku („kanonický přístup“).

Tzv. „diachronní přístup“, který je motorem historicko-kritické metody, zůstává stále platným nástrojem pro porozumění starobylým textům, které nevznikly ze dne na den, ale utvářely se v prostředí ústní tradice jako vlastnictví celé náboženské komunity. Dnes už badatelé tolik neusilují o vypreparování jakéhosi ideálně čistého původního textu či původních malých forem, protože práce s touto metodou ve 20. století ukázala, že v úsilí rozpoznat původní prameny dnešních biblických spisů nelze dojít dál než k více nebo méně pravděpodobným hypotézám. Šťastným zjištěním současné biblistiky proto je fakt, že „rozlišování mezi diachronními a synchronními přístupy bylo často přehnané“. ¹⁸ Bibličtí interpreti, i když se hlásili k diachronním přístupům, se v průběhu 20. století často zaměřovali na konečnou podobu textu a jejich práce byla motivována v první řadě literárním zájmem, aby „objevili rovinu, na které má text literární koherenci, pokud tato koherence není zřejmá na povrchu konečné formy textu“. ¹⁹

Přesto se v posledních dvou desetiletích především v německém prostředí nadále publikují práce založené na diachronním přístupu, zejména o Pentateuchu a prorockých knihách. Současní autoři nabízejí detailní hypotézy o více redakčních rovinách, které prozrazují rozličný dějinný kontext, v němž text postupně vznikal. ²⁰ Na základě

¹⁸ Brad E. Kelle. Diachronic Interpretation. In: McKenzie (ed.). *The Oxford Encyclopedia*. 1. sv. Oxford: Oxford University Press 2013, s. 205.

¹⁹ Kelle. Diachronic Interpretation, s. 205–206.

²⁰ Např. Christoph Levin. *Der Yahwist*. Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testament 157. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1995; R. Viehauer. *Das Werden des Buches Hosea: Eine redaktionsgeschichtliche Untersuchung*.

dílčích diachronních studií pak vznikají i velkolepé přehledy, které předkládají rekonstruované dějiny starozákonní nebo novozákonní literatury vcelku.²¹ Nicméně zájem se stále víc přesouvá ke kombinaci metod, takže synchronní a diachronní přístup se v mnoha pracích překrývá. Tak je tomu například ve studii B. E. Kelleho, která se zaměřuje na stylistické a rétorické prvky Ozeášových slov v konkrétním dějinném kontextu.²² Někdy se setkáme s odklonem od fragmentárního přístupu, rozlišujícího rozličné vrstvy a tradice v rámci jednoho spisu, a s orientací na holistický přístup, který v rozličnosti materiálu vidí dynamiku jedné knihy, jako je velká kompozice proroka Izaiáše,²³ nebo dokonce většího celku Dvanácti proroků.²⁴

Diachronní přístup se nadále uplatňuje při studiu slovníku a gramatiky starověkých jazyků a v biblickém bádání přesahuje též do sféry tradování již uzavřených biblických knih, totiž do textové kritiky. Ta vlastně dokazuje, že biblické texty poté, co opustily svého posledního „redaktora“, nepřestaly být živými texty, které zůstávají otevřené pro interpretační modifikace. Textová kritika v poslední době zkoumá biblické rukopisy nejen proto, aby se pokoušela rekonstruovat spolehlivý výchozí text, ale zabývá se odlišnými rukopisnými tradicemi jako indikátory rozličných společenských, teologických a hermeneutických kontextů v židovském nebo křesťanském náboženském prostředí.²⁵

BZAW 349. Berlin: Walter de Gruyter 2007; Joel S. Baden. *J, E, and the Redaction of the Pentateuch*. Forschungen zum Alten Testament 68. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns 2009; Thomas B. Dozeman – Konrad Schmid (ed.). *A Farewell to the Yahwist?: The Composition of the Pentateuch in Recent European Interpretation*. Society of Biblical Literature Symposium Series 34. Atlanta: Society of Biblical Literature 2006.

²¹ Např. Konrad Schmid. *The Old Testament: A Literary History*. Minneapolis: Fortress 2012 (překlad německého titulu *Literaturgeschichte des Alten Testaments: Eine Einführung*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2008); Gerd Theissen. *Die Entstehung des Neuen Testaments als literaturgeschichtliches Problem*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter 2007; David M. Carr. *The Formation of the Hebrew Bible: A New Reconstruction*. Oxford: Oxford University Press 2011.

²² Brad E. Kelle. *Hosea 2: Metaphor and Rhetoric in Historical Perspective*. Society of Biblical Literature Academia Biblica 20. Atlanta: Society of Biblical Literature 2005.

²³ H. G. M. Williamson. *The Book Called Isaiah: Deutero-Isaiah's Role in Composition and Redaction*. Oxford: Clarendon 1994.

²⁴ James Nogalski. *Literary Precursors to the Book of the Twelve*. BZAW 217. Berlin: Walter de Gruyter 1993.

²⁵ Srov. Eldon J. Epp. *Perspectives on New Testament Textual Criticism: Collected Essays, 1962–2004*. Supplements to Novum Testamentum 116. Leiden: Brill 2005; Bart D. Ehrman. *Studies in the Textual Criticism of the New Testament*. New Testament Tools and Studies 33. Leiden: Brill 2006.

Souhrnně lze tedy konstatovat, že klasická skladba diachronních metod – zaměření na studium pramenů, forem, tradic a práce redaktorů – je stále považována za nezbytný základ porozumění biblickým textům, byť každá z metod prošla od počátků do dnešních dnů inovacemi. Současně ale za diachronní můžeme považovat třeba takové přístupy, jako je feministické bádání postavení a života žen v antické společnosti nebo sociálně psychologické analýzy traumat, která způsobilo například první zboření jeruzalémského chrámu a odvezení Izraele do zajetí, a jejich dopad na biblickou literaturu. Diachronní interpretace ve všech formách je ustavičnou připomínkou toho, že Bible nevznikla jako v jednom okamžiku z nebe seslaná Boží zvěst, nýbrž že je výsledkem kreativního lidského procesu, ve kterém se utvářely tradice a texty v oboustranné reakci na dějinné události. Diachronní metody popisují a vysvětlují, jak byly v dlouhodobé perspektivě, překračující hranice celých generací, posvátné texty formulovány, interpretovány a předávány.²⁶

5. Historická kritika

Také podobor nazývaný „historická kritika“ zaznamenal od svých poněkud optimistických, ale nereálných nároků říci „jak to vlastně doopravdy bylo“ (*wie es eigentlich gewesen*, Leopold von Ranke) v náhledu na dějiny nápadný posun. Postmoderní kritika upozorňuje mimo jiné na to, že sám současný historiograf si musí přiznat své vlastní předporozumění a úhly pohledu, které nutně ovlivňují a určují jeho historické rekonstrukce. V oblasti Starého zákona se tradiční historická kritika zabývala tím, s jakou přesností biblické texty pojednávají o dějinných událostech, osobách a jejich okolnostech, a snažila se je uvést do souvislostí s mimobiblickými fakty. Dnes se zájem přesouvá k vysvětlování dějinného vývoje idejí, které ovlivňovaly skutečnost, jak se Izrael rozpomínal na svou minulost. Z hlediska historického se tedy například studuje téma izraelského monoteismu. Zajímavá jsou také témata jako vliv babylonského exilu na náboženský a osobní život příslušníků vyvoleného lidu. Je pochopitelné, že bibličtí historici hojně využívají bádání na poli archeologie a sociologie, studia kultur Blízkého východu (egyptologie, asyriologie, ugaritologie, studia chetitské

²⁶ Srov. Kelle. *Diachronic Interpretation*, s. 213.

kultury) a pro pozdější biblickou dobu zejména poznání řecko-římského kontextu.

Novozákonní historická kritika zaměřuje od 19. století svůj hlavní zájem na rekonstrukci tzv. „historického Ježíše“ (něm. „historische Jesusforschung“, angl. „the quest for the historical Jesus“). Toto bádání došlo v 80. letech 20. století do své třetí fáze (tzv. „Third Quest“), které je postaveno na třech principech: a) Ježíše je třeba studovat v kontextu judaismu počátku 1. stol. n. l.; b) kanonická evangelia je třeba doplnit o další prameny – spisy raného křesťanství; c) studium se má metodicky zřeknout teologického rozměru a vysvětlovat Ježíše v lidských okolnostech života římské provincie Galileje.²⁷ Zvláště vůči poslednímu principu se ovšem právem ozývají kritické hlasy, že od působení galilejského rabiho Ježíše nelze oddělit moment víry, kterou u svých současníků, zejména učedníků vzbuzoval. Bez ní by byl jeho portrét nutně zdeformovaný a neodpovídal by dějinné realitě.²⁸ Vedle bádání o „historickém Ježíši“ se badatelé zaměřují také na historické aspekty raného křesťanství v celé šíři nebo na dílčí témata a otázky, spojené zejména s životem a misí apoštola Pavla.

6. Filozofické hermeneutiky a biblické bádání

Se stále rostoucí specializací dílčích biblických metod a přístupů si většina interpretů klade naléhavou otázku, co kromě textu samotného může být garancí určité koherence biblického bádání. Otázkou hlubokých společných základů různých interpretačních vizí se zabývá současná hermeneutika, jejímž předmětem je zkoumat filozofické principy obvykle noetického, ale také ontologického rázu, které tvoří nezbytný široký rámec každé biblistické specializace. Hermeneutika tedy už dávno není jen souborem konkrétních pravidel pro porozumění mluvenému slovu nebo literárnímu textu, čímž převážně bývala ve starověkém a středověkém pojetí. V moderním slova smyslu souvisí s filozofií slova a komunikace.²⁹ V patristickém období bylo hlavní

²⁷ Srov. Milton C. Moreland. *Historical Criticism: New Testament*. In: McKenzie (ed.). *The Oxford Encyclopedia*. 1. sv. Oxford: Oxford University Press 2013, s. 406.

²⁸ K problematice pouhých dějinných faktů a nutnosti jejich spojení s teologickým obsahem srov. např. Richard Bauckham. *Jesus and the Eyewitnesses: The Gospel as Eyewitness Testimony*. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans Publishing Company 2006.

²⁹ K současnému přehledu biblické hermeneutiky viz např. Anthony S. Thiselton. *Hermeneutics: An Introduction*. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans Publishing

hermeneutickou otázkou, jak a nakolik je možné aplikovat „druhý“ smysl biblického textu, označovaný podle různých škol a autorů jako „typologický“ nebo „alegorický“. Tento vícevrstevný přístup k interpretaci se rozvinul ve středověku ustálením čtverého smyslu biblického textu, který je poněkud zjednodušeně vyjádřen známým distichem: *Littera gesta docet, quid credas allegoria, moralis quid agas, quo tendas anagogia*.⁵⁰ Na bohatost lidského slova obecně a biblického textu zvláště pak poukazují moderní a současné hermeneutické systémy, které se nespokojí s jedním jeho historickým smyslem, třebaže je třeba ho považovat za základ a východisko. Obrovské šíře současné hermeneutické problematiky se lze v tomto krátkém přehledu sotva dotknout, takže následující řádky si nemohou nárokovat víc než připomenutí nejvýznamnějších představitelů hlavních hermeneutických pozic. K soustavnému studiu dějin hermeneutiky 19. a 20. století a k prohloubení dílčích témat lze doporučit bohatou literaturu.⁵¹

Jedním z výrazných hermeneutických pojmů, který ovlivnil také současné přístupy k biblickému textu, je „smrt autora“ a následná emancipace textu od něj, čímž se zúročí aktivní úloha čtenáře jakékoli doby. Čtenářovu existenciální úlohu v součinnosti s textem zdůraznil Martin Heidegger, jehož ideje zejména v novozákonní biblistice uplatňoval Rudolf Bultmann. Jeho rezignace na historický základ biblické zvěsti vyvolala oprávněnou kritiku jeho žáků a následovníků, nicméně důraz na úlohu čtenáře při recepci biblických textů zůstal už trvalým hlediskem novodobé hermeneutiky. Značné abstrakce textu dosahují zastánci strukturalismu, který do studia literatury významně uvedl Ferdinand de Saussure a v postmoderní době se k němu hlásí například Michel Foucault a Jacques Derrida. Hans-Georg Gadamer zase

Company 2009; B. H. McLean. *Biblical Interpretation & Philosophical Hermeneutics*. Cambridge: Cambridge University Press 2012.

⁵⁰ Srov. Jaroslav Brož. *From Allegory to the Four Senses of Scripture: Hermeneutics of the Church Fathers and of the Christian Middle Ages*. In: Petr Pokorný – Jan Roskovec (ed.). *Philosophical Hermeneutics and Biblical Exegesis*. WUNT 153. Tübingen: Mohr Siebeck 2002, s. 301–309.

⁵¹ V češtině lze doporučit: Manfred Oehming. *Úvod do biblické hermeneutiky: Cesty k pochopení textu*. Praha: Vyšehrad 2001; Petr Pokorný. *Hermeneutika jako teorie porozumění*. Praha: Vyšehrad 2005; o hermeneutice obecně Jean Grondin. *Úvod do hermeneutiky*. Praha: Oikúmené 2011. Z novějších cizojazyčných děl upozorňuji například na: Anthony C. Thiselton. *Hermeneutics: An Introduction*. Grand Rapids: W. E. Eerdmans Publishing Company 2009; Bradley Hudson McLean. *Biblical Interpretation & Philosophical Hermeneutics*. Cambridge: Cambridge University Press 2012; Silvano Fausti. *Ermeneutica teologica: Fenomenologia del linguaggio per una ermeneutica teologica*. Bologna: Edizioni Dehoniane 2012.

plně rozvinul pojetí interpretace jako dialogu. V diskusi s Gadamerem poukázal na důležitost kritiky v procesu interpretace Jürgen Habermas. A nemalým dílem k současné hermeneutice přispěli mimo jiné Paul Ricoeur s podtržením úlohy vzpomínání a „podezření“ a Emmanuel Levinas s personalistickým hlediskem interpretace jako bytí před druhým. Postmoderní mentalitě konečně dobře odpovídá na strukturalismus navazující hermeneutický model Gillesa Deleuzeho a Félix Guattariho, znázorněný obrazem oddenkovité rostliny, která nemá centrální kořen (závazný historický smysl), ale může se kdykoli libovolně šířit do všech stran.³²

Všechny uvedené podněty lze bezesporu vítat jako akcentování určitých hledisek procesu porozumění literárnímu textu, a tedy textu biblickému. Jako určitý korektiv lze uvést hodnocení Papežské biblické komise, podle které

[třebaže] je biblická hermeneutika součástí všeobecné hermeneutiky každého literárního a historického textu, je zároveň jedinečným případem této hermeneutiky. Její specifické rysy jsou dány jejím předmětem. Události spásy a jejich dovršení v osobě Ježíše Krista dávají smysl celým lidským dějinám. Nové historické interpretace mohou být jen odkrýváním nebo rozvíjením tohoto významového bohatství. Biblické vyprávění o těchto událostech nelze plně pochopit pouhým rozumem. Jeho výklad je určován zvláštními předpoklady, jako je víra prožívaná v církevním společenství a světlo Ducha. Spolu s růstem života v Duchu roste ve čtenáři také chápání skutečností, o nichž biblický text mluví.³³

7. Biblická teologie

Snaha o odfiltrování „čistých“ dějinných faktů z biblického textu vedla k profilování samostatného přístupu „teologické interpretace“, jejímž výsledkem jsou různé „teologie“ Starého nebo Nového zákona nebo celé Bible. Zrodily se z potřeby nezapomenout na hlavní určení biblických textů, které jsou tradovány náboženskou komunitou židů a křesťanů. Ty jsou totiž v první řadě pramenem Božího „zjevení“

³² Gilles Deleuze – Félix Guattari. *Mille Plateaux: Capitalisme et schizophrénie*. Paris: Éditions de Minuit 1980; srov. Bradley Hudson McLean. Re-imagining New Testament Interpretation in Terms of Deleuzian Geophilosophy. *Neotestamentica: Journal of the New Testament Society of South Africa* 42, 1 (2008), s. 51–71.

³³ Papežská biblická komise. *Výklad Bible v církvi*, s. 66.

neboli „světlem pro mé nohy“ (Ž 119,105), „slovem života“ věčného (srov. J 20,30–31; 1J 1,1–4). Teologická interpretace je v akademickém prostředí paradoxně jedním z nejnovějších přístupů k Bibli. Jak poznamenává Bartholomew Craig:

Jestliže moderní biblické interpretace chápeme jako řadu *obratů*, pak historický obrat, který v dvacátém století převládá, byl v 70. letech vystřídán obratem literárním. Po něm následoval postmoderní obrat, na který nyní navazuje obrat teologický. Obraty nenahrazují ty předchozí, ale významně mění krajinu biblické interpretace a vyvolávají důležité otázky o vztahu mezi těmito rozličnými fázemi. S objevením teologické interpretace jako by interpretační přístupy uzavřely úplný kruh, avšak obnovená teologická interpretace nemůže zvrátit směr hodin. Musí brát v úvahu dějiny interpretace a orientovat se uprostřed současné situace. Jako relativní nováček je teologická interpretace dosud ve své rané fázi a zahrnuje různé přístupy.⁵⁴

Základním interpretačním principem biblické teologie je chápání Bible jako celku v jejím kanonickém vymezení. S tím se často v současné exegezi spojuje pojem „kanonický přístup“, jehož propagátorem byl Brevard S. Childs,⁵⁵ a v katolické teologii jej významně uplatnil a doporučil Joseph Ratzinger – Benedikt XVI., který v něm vidí naplnění požadavků II. vatikánského koncilu na biblickou exegezi.⁵⁶ Mezi interprety se vede diskuse o tom, co je možné při pluralitě literárního vyjádření a teologických konceptů jednotlivých biblických autorů považovat za jejich společného jmenovatele; zda je to Bůh, nebo pojem smlouvy, nebo ještě něco jiného. To je důvod, proč se jednotlivé

⁵⁴ Bartholomew Craig. *Theological Interpretation*. In: McKenzie (ed.). *The Oxford Encyclopedia*. 2. sv. Oxford: Oxford University Press 2013, s. 387.

⁵⁵ Brevard S. Childs. *Biblical Theology of the Old and New Testament*. Minneapolis: Fortress 1992.

⁵⁶ „Ve slovech minulosti lze vnímat otázku po jejich dnešku; v lidských slovech zaznívá cosi většího; jednotlivé spisy nějak odkazují k živému procesu jednoho Písma, který se v nich odehrává. Právě z tohoto vnímání se asi před třiceti lety v Americe rozvinul projekt ‚kanonické exegeze‘ – jejím záměrem je čtení jednotlivých textů v celku Písma, čímž se všechny jednotlivé texty dostávají do nového světla. Konstituce II. vatikánského koncilu o Božím zjevení Dei Verbum toto v čísle 12 vytýčila už jasně jako základní princip teologické exegeze: kdo chce Písmu rozumět v duchu, v němž je napsáno, musí brát ohled na obsah a jednotu celého Písma.“ Joseph Ratzinger – Benedikt XVI. *Ježíš Nazaretský*. Brno: Barrister & Principal 2008, s. 9.

„biblické teologie“ od sebe liší a současně se vzájemně doplňují.³⁷ Zvláště katoličtí biblisté jsou vyzýváni, aby znovu zhodnotili přínos patristických autorů, kteří v technické dovednosti sice nedostihují moderní biblické interprety, ale v hermeneuticko-teologické intuici je mnohdy předčí.³⁸

8. Závěr

Mnohé bylo v tomto článku zmíněno, mnohé zmíněno být nemohlo. Snad závěrečné obrazné přirovnání, inspirované jedním z autorů soudobé příručky hermeneutiky, vyjádří víc než všechna předchozí slova. B. H. McLean doporučuje současné postmoderní biblické interpretaci – a interpretům zvláště, aby si osvojili „nomádské myšlení“. Má přitom na mysli Abraháma, Hagaru, Sáru a jejich děti. Otcem historicko-kritické biblické interpretace, založené na ideálu „zpět k pramenům“, je podle něj Odysseus, který byl na svých cestách veden nostalgií po domově a touhou *vrátit se* do jistoty dřívějšího rodinného obydlí. Abrahám je na rozdíl od něj otcem „nomádské interpretace“. On se totiž zřekl jakékoli nostalgie a vydal se na cestu *bez možnosti vrátit se zpět* (srov. Gn 12,1–5). A to je cesta, která je víc než akademické nebo intelektuální cvičení. Na tuto cestu se člověk vydá se vším, co k jeho lidství patří, a musí se připravit na nejistotu, ohrožení a nebezpečí, která na něj při putování pouští mohou čekat. Na cestě touto pouští jsou mu průvodcem stránky Bible, na nichž se setkává s Hospodinem, Bohem nomádských praotců, jehož jméno je „Jsem, který jsem“ (Ex 3,14). Po vzoru Abraháma a Mojžíše mu má dát na své cestě důvěru také současná exegeze a její aktéři, aby se nebáli jít do země, kterou si nedo-

³⁷ Viz např. Walter Brueggemann. *Theology of the Old Testament: Testimony, Dispute, Advocacy*. Minneapolis: Augsburg Fortress 1997; Reinhard Feldmeier – Hermann Spieckermann. *Der Gott der Lebendigen: Eine biblische Gotteslehre*. Tübingen: Mohr Siebeck 2011; Ulrich Wilckens. 3 sv. *Theologie des Neuen Testaments*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 2002–2009. Populárnějšího rázu se silným akcentem na kanonický přístup je například Thomas R. Schreiner. *The King in His Beauty: A Biblical Theology of the Old and New Testaments*. Grand Rapids: Baker Academic 2013.

³⁸ „K obnovení patristické hermeneutiky Písma [...] přispívá také obnovení pozornosti věnované církevním otcům a jejich exegetickému přístupu. Církevní otcové nám totiž ukazují i dnes velmi hodnotnou teologii, protože v jejím středu stojí studium Písma svatého v jeho celistvosti.“ Benedikt XVI. *Verbum Domini – Slovo Páně: Posynodní apoštolská exhortace o Božím slově v životě a poslání církve*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 2011, čl. 37, s. 56.

kážou zatím představit. Intuice středověké hermeneutiky byla správná: *quo tendas anagogia*. Bible má svůj anagogický smysl, který otevírá i před současnou exegezí dosud netušené obzory.

*Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
Thákurova 3
160 00 Praha 6 – Dejvice
e-mail: jaroslav.broz@ktf.cuni.cz*

ABSTRACT

JAROSLAV BROŽ

**The Biblical Interpretation at the Beginning of the 21st Century:
The Status and a Vision**

The paper presents an overview of the situation of the biblical scholarship after the beginning of the 21st century. After a brief historical introduction the factors are specified that have influenced a present-day positive acceptance of the methodological pluralism. Nevertheless the keystone of the biblical interpretation remains Historical Criticism that combines a diachronic and synchronic approach to ancient texts and that in comparison with its beginning achieved certain innovations. A great expansion enjoy in our times the interpretative approaches, which are not a method in proper sense, but rather specific aspects of interest that bring a reader to understanding and to the actualization of a text. Majority of the approaches have as common denominator an intense orientation on the role of a reader in the process of interpretation. From the hermeneutical point of view is desirable to see a text as an open reality that offers ever new interpretations.

Key words

Interpretation of the Bible, Hermeneutics, Diachrony, Synchrony, Historical Criticism, Biblical Theology